

COMENIUS SÁROSPATAKI „LATIN ISKOLÁJÁRÓL”

(Latium in Hungaria)

DR. BAKOS JÓZSEF

(Közlésre érkezett: 1973. február 1.)

Comenius a *panszofikus iskola tervezetében* (Scholae pansophicae... Delineatio) a *latin iskola* feladatait elsősorban a pataki gyakorlat céljainak tekintetbe vételével vázolta fel. A latin iskola rendjében a vestibularis, a janualis, az atrialis, a filozófiai, a logikai, a politikai és a teológiai osztályok feladatait, tananyagát ahhoz a nagy célhoz szabta, hogy a latin nyelvet „*teljes mértékben*” (omnino), *biztos úton* (via certa), s úgy kell tanítani, hogy *minden tudnivaló legjavát* (optima de omni Scibili) is közvetítsék a tanulók számára. A latin nyelvet a „latin iskolában” sem mint a műveltség *kiegészítő* részét kell tanítani, hanem mint a tárgyi ismeretek, a reális műveltség megszerzésének egyik igen fontos *eszközét*. A nyelvi képzés, a nyelvi nevelés öncélúságát *itt is* el kell tehát vetni; a latin nyelv, illetőleg annak jó tudása *sem cél*, hanem *csak eszköz*. A *panszofiai tanulmány meglelt akadályai* (De repertis Pansophici Studii obicibus) című pataki írásában azt is megvallja, hogy több mint húszévi fejtörésének (annorum supra viginti cogitata) tárgya volt a latin iskola újjáalakításának, végső céljának, a megfelelő jó eszközöknek, módoknak kialakítása, tökéletesítése. A hét osztályra tervezett latin iskola szervezetének kidolgozása mellett különös gonddal kereste, kutatta a latin nyelv tanításának új és jobb módszeres eljárásait. Hazánkban, Patakon — az ismert okok miatt — a hét osztályú latin iskolának csak első *három* osztályát nyitják meg, s Comenius e három osztályra tagolt latin iskola gyakorlati kimunkálása közben veti papírra azokat az elveket és módszeres eljárásokat, s szerkeszti meg azokat a tankönyveket, amelyek együtt és külön-külön a latin nyelv tanításának *legújabb módszerét* (methodus Linguarum novissima) voltak hivatva bemutatni. Az sem véletlen, hogy Comenius éppen Patakon — a reális megvalósítás útján, a társadalmi igények és az iskolai gyakorlat kontrolljának mérlegére is téve — mindazt, amit a *De sermonis Latini studio... Dissertatio Didactica*, illetőleg a *Methodus Linguarum Novissima* hasábjain a latin nyelv legújabb módszeréről elméletileg kifejtett, Patakon „*A latin írók folyékony olvasásához és helyes megértéséhez vezető rövid és kellemes út, vagyis a három osztályú latin iskola* (De reperta ad auctores latinos prompte legendos et

clare intelligendos facili, brevi amoenaeque via, Schola Latina tribus classibus divisa”) című írásában újra vizsgálódása tárgyává tette, s mindazt előtérbe helyezte elvei és gyakorlati, módszeres lépései, eszközei közül, melyek — szerinte — ki fogják állni a gyakorlati megvalósítás nehéz próbáját is, s rövid időn belül fel fogják lendíteni, meg fogják erősíteni a latin nyelv tanítását (Latinitatis conformabantur studia). Comenius azt is előadja — a magyar ifjúság használatára —, hogy miért szükséges és hasznos a latin nyelv oktatása. Nemcsak azért, mert *választékos, kiművelt nyelv* (lingua elegans et docta), hanem azért legfőképpen, mert egyrészt a *nemzetközi érintkezésnek eszköze* (commercii inter Gentes vinculum), a nemzetek, népek közös *Mercuriusa*, illetőleg tolmácsa (communis Mercurius seu interpret), s így a nemzetek érintkezését is megkönnyítő nyelv, másrészt azért, hogy e nyelv segítségével az e nyelven írt könyveket használni tudjuk, hogy ez a nyelv is az egyén számára a reális műveltség előmozdítója legyen. De a reális műveltség átadója csak akkor lesz a latin nyelv — mondja Comenius —, ha a latin szavakat nemcsak nyelvtani példaként tanítjuk és tanuljuk, hanem a szavakkal együtt reális ismereteket is nyújtunk. Így a tanulók nemcsak az iskolának, hanem az életnek is tanulnak. A latin nyelv oktatásának a *valóság megismerésének* igényét is szolgálnia kell, ezért hangsúlyozza azt is Comenius, hogy a szavak nem előzhetik meg a közvetlen tapasztalatot, s ezért a valóság tárgyainak, jelenségeinek nevét a tárgy, a jelenség szemléletével, illetőleg ismeretével együtt kell tanítani. Az olyan dolgok neveivel pedig, amelyeket a tanulók nem ismernek, vagy nem ismerhetnek meg — felesleges terhelni őket (Supervacuum est pueros ediscendis appellationibus rerum, quas nondum norunt, neque posse expedire, onerare).

Ugyanezt a gondolatot fejti ki az *Orbis Pictus* előljáró beszédében is. Mivel az iskolában — mondja Comenius — „ollyakat hagynak a’ tanítványoknak meg-tanulni, a’ mellyeket sem nem-is értenek, sem igazán érzékességnek le nem ábrázoltattanak avagy eleikbe nem adattattanak, azért ez következik belőle, hogy mind a’ tanítás, mind a tanulás nehezen essik, mind penig *kevés hasznot hoz magával*.” (Orbis: Lócse, 1685.) A pataki *Janua* (1652) hasábjain ezért adja tömören ezt az utasítást: „A Nyelveket... tanulni kell, nem a dolgoknak ismerése nélkül, hanem együtt”. Nagyon haladó és előre mutató volt az a Comenius által gyakran hangoztatott tétel is, hogy a nyelv (a latin nyelv!) ismerete még nem egyenlő a bölcsességgel, a tudással. Az iskolának nem az a célja, hogy fecsegni jól tudó embereket neveljen. Az is nagyon jellemző, hogy Johann Joachim Becher (Methodus Didactica... 1668!) is elsősorban Comenius tételét ismételteti (természetesen hivatkozik is rá!), amikor arról értekezik könyve 3-ik fejezetében, hogy a nyelvtanítás célja nem a formális képzés, hanem az, hogy a nyelvi ismeretekhez, a szóismerethez társuljon a dolgok ismerete is („Die Wörter mit den Sachen vereiniget werden!”). Comeniushoz hasonlóan ő is elveti J. Sturm (Sturm) e tételét: „Eloquentiae fons et origo semper mihi visa est *verborum copia*”, s inkább vallja azt, hogy az önmagukban tanított és megtanult szavak a tanulók agyában csak zavart okoznak, s a sok, a tárgyi ismerethez nem kapcsolt szó labirintusában tévelyeg az értelem. Becher könyve azt is bizonyítja, hogy

Comenius elvei, tételei kortársai körében is követőkre találtak. Az eddigi Comenius-filológia adós maradt az erre vonatkozó adatok regisztrálását illetően, ezért utaltam most önálló forráskutatásaim idevonatkozó eredményei alapján erre a fontos tényre is.

Különben már Comenius kortársai közül is sokan jól látták, hogy Comenius nyelvpedagógiai nézetei és tankönyvei (a *Vestibulum*, a *Janua*, az *Orbis*) valóban határkövek a nyelvtanításban, mert a pusztán grammatizáló, a formális jellegű nyelvtanítás helyére a tudományok és a meszteriségek világára vonatkozó enciklopedikus ismeretek átadását is szolgáló nyelvtanítást állítja. A tárgyi világra vonatkozó ismeretek rendszere is megszabta Comenius nyelvi tankönyveinek tartalmát is.

Comenius azt is jól látta, hogy a latin nyelv tanítása elé tűzött eme újszerű célokat csak *új módszeres eljárások s tankönyvek* segítségével érhetjük el. Comenius mindezt így fogalmazza meg: A nyelvtanítás legújabb módszerének titka abban van, hogy új fajta, jól szerkesztett tankönyvek segítségével *biztos* (certa), *rövid* (brevis) és *kellemes* (amoena) utat nyit meg a szerzőkhöz, a tiszta latinság mestereihez, az írókhoz. Így készül el előbb a *Janua*, majd a *Vestibulum*. Hazánkban, Patakon a reális megvalósítás útján levő latin iskola számára átdolgozva újra kiadja e tankönyveket, s mivel a pataki latin iskola osztályainak szánát háromban állapították meg, három tankönyvet szerkeszt. A vestibularis osztály számára a *Vestibulumot*, amelyben a latin nyelv alapjait (Linguae fundamenta) rakja le. A janualis osztály tankönyve a *Janua*, amely az egész nyelv egyszerű, természetes szerkezetét (linguae totius structuram simplicem et nativam) tárja fel, s a harmadik, az atrialis osztály számára írja meg az *Atriumot*. Ez a tankönyv — ahogyan Comenius mondja — a latin nyelv testéhez a díszet és az erőt (corpori Linguae ornamenta et robor) adja meg. Gondolt Comenius arra is, hogy e tankönyveknek — tartalmuknak és céljuknak megfelelően — ezeket a címeket adja: 1. A latin nyelv (a latinság) alapjai (Fundamenta Latinitatis), 2. A latin nyelv (a latinság) épülete (Structura Latinitatis), 3. A latin nyelv (a latinság) díszítményei (Ornamenta Latinitatis).

A pataki tankönyvek címéül végül is Comenius megtartotta a régi neveket: *Vestibulum*, *Janua*, *Atrium*. A tankönyvek címének kezdőbetűi a *Via* szót adják. Comenius meg is jegyzi szellemesen: a *via* utat jelent, s ezek a könyvecskék valóban a szerzőkhöz vezető utat nyitják meg a tanulók előtt. A patakiak számára újra és tömören vázolja, mi az egyes tankönyvek célja (vö. De reperta ad Authores Latinos via: II. cap. 13—19.).

A *Vestibulum* célja, hogy természetes rendben mutassa meg a dolgok sarkalatos értelmét (rerum summi Cardines, naturali ordine); tanítsa meg az alapszókincset, a törzsszavakat (voces primitivae), illetőleg az „in quotidianum usum” jelzésre alkalmas szavakat; rakja le a nyelv (a beszéd) alapjait (Sermonis fundamenta), s végül adjon megfelelő példákat a névszó- és igeragozásra. (Vö. Bakos: Comenius tankönyvei: I. A Vestibulum, Pedagógiai Szemle, 1965. 6. sz. 540—545.)

A *Janua* egyrészt feltárja a dolgok teljesebb sorát (Pleniorum rerum seriem), másrészt a leggyakrabban használt szavak seregét vonultatja

fel eredeti jelentésükben (nativo significatu), de szerkezeti összefüggésükben s mondatokba fűzve! S végül megadja azokat a nyelvtani ismereteket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy nemcsak a nyelv „testét” (corpus), hanem a nyelv életét és szépségét, színeit (vitam et colores) is érteni és élvezni tudják a tanulók.

Az *Atrium* célja, hogy éreztesse meg a latin nyelv szépségeit, s tárja fel sajátosságait, írja le az elegáns, a szép stílus szabályait stb. S mivel — ahogyan Comenius fejezte ki magát — a latin tanulásának három művészi létrája (artificiosa scala) van, a szótár, a *nyelvtan és a szöveg* (textus), e tankönyvek is e három részre oszlanak (singulos libellos trifariam dividi): a *szótárra*, a *lexikonra*, mely a *nyelv erdejét* (sylvam Linguae) mutatja be, a *nyelvtanra*, a *grammatikára*, amely az erdő kivágásának művészetét tárja elénk (Sylva caedendi artificium exhibens), s végül a *szövegre*, a *textusra*, amelyben a dolgokról, a valóság tárgyairól, jelenségeiről kapunk összefüggő mondatokba ágyazva ismereteket, vagy — ahogyan Comenius tömören kifejezte magát — mely a világ dolgait érthetően beszéli el nekünk (res Mundi intelligibiliter enarrans).

Hogy milyen legyen a sorrend, ezzel kapcsolatban Comenius többféle véleményt is nyilvánított. A pataki évek előtt azt tanácsolta, hogy a szótár és a nyelvtan együttes használatát előzze meg a *szöveg* feldolgozása. A pataki *Janua* előszavában már más sorrendet ajánl. A dolgokat előadó *szöveg*, a szavakat értelmező *szótár* s a szavak hajlításának, nagyobb szerkezeti egységekre való összekapcsolásának szabályait feltáró *nyelvtan* sorrend helyett már ezt ajánlja: először dolgozzák fel a *szótárt*, azután a *nyelvtant*, s végül a *szöveget*.

Hogy miért? E kérdésre részletesen felel a pataki *Janua* előszavában: A sorrendet javalló jól megfontolt okok — mondja Comenius — a következők: Mivel a szavak a nyelv elemei, építőkövei, s a beszéd befejezett épület, a teljes egész, kezdjük tehát a tanulást az elemekkel, a szavakkal, s fejezzük be a beszéddel, az összefüggő szöveggel. Legyen a szótár elől, mint hasznos tolmács a szöveghez. Kövesse ezt a nyelvtan, amelyből a tanulók megtanulják, hogyan kell a szavakat mondatokká szerkeszteni.

A pataki *Atrium* előszavában ismét változik Comenius utasítása a sorrendet illetően. Itt azt ajánlja, hogy a *nyelvtannal* kezdődjék a tanulás, s a dolgok ismerettárának gondosan összeállított gyűjteményén, a *szövegen* át jussanak el a növendékek a választékos nyelvi formák *szótáráig*.

Comenius arra is utal, hogy a szótár tanulásában a cél a szavak jelentésének, helyes használatának megtanítása, a nyelvtani anyag tanításánál a gyermeki értelem munkája elé kell állítanunk azt a feladatot, hogy ne csak a nyelvi formák elemzésében szerezzenek a tanulók jártasságot, hanem tanulják meg, hogyan kell jó mondatokat alkotni, a beszédet helyesen megszerkeszteni, ezért a nyelvtani szabályok ne bölcséleti, hanem *nyelvtani jellegűek* legyenek (Praecepta Linguarum Grammatica sint, non Philosophica). — Ezt írja elő Comenius a *Magna Didactica* lapjain is. (XXII. cap. 13.)

Végül a szöveg vizsgálatában az igazi cél a dolgok megismerése, a világ tárgyainak, jelenségeinek teljesebb megértése. A szöveg nyújtja a dolgok egyetemes ismerettárát, amely az emberi bölcsességnek is előfeltétele. Bölcsességünk ui. — írja Comenius — nem a szavak, hanem a dolgok ismeretében áll (*sapientia nostra non in Verborum, sed Rerum cognitione sita est*).

A pataki tankönyvek részletesebb elemzéséből az is kitűnik, hogy Comenius e célokat jól szolgáló tankönyveket próbált szerkeszteni. A Vestibulumban valóban csak az *alapvetésre* szorítkozott, rövid, tömör bevezetés ez a Januahoz. A *Janua* már bővebb, s nemcsak a reális ismeretek gazdag tárháza, hanem a helyes nyelvhasználatra, a jó szerkesztésre is nyújt példákat. A stílus szépségeit tárgyaló *Atrium* a legterjedelmesebb, és a sokszínű stílusra igen gazdag példatárrel rendelkezik.

E tankönyvek mellett az *Orbis Pictus* és a *Schola Ludus* is azokhoz a *legjobb eszközökhöz* (*instrumenta optima*) tartozó comeniusi alkotások, amelyek — Comenius is ezt vallotta róluk — alkalmasak arra, hogy a tanulók bennük és általuk egyrészt bő ismereteket szerezhetnek, másrészt jó beszéd- és stílusképességre tehetnek szert.

Comenius a *Linguarum Methodus Novissima* hasábjain többször is utalt arra, hogy a nyelvtanításban az *elmélet és gyakorlat* szerves egységet alkot, s nemcsak a tanító, hanem a tanuló tevékenysége is aktív tényező az eredményes tanítás szempontjából. Nagyon bölcsen Comenius azt is igen hathatósan hangoztatta (*De reperta ad Authores Latinos Via*: Cap. III. 16.), hogy *senki sem taníthat olyat, amit maga nem tud* (*quod parum novit, nemo dicere potest*). De még ez sem elég: a jó tanító minden előszóbeli megnyilatkozásában (magyaráz, előad, példákat sorakoztat fel, kérdez, dicsér, korhol stb.) a helyes, a szabatos, a választékos és a kellemes nyelvre, illetőleg beszédre nyújt tanítványainak követendő példát, de ugyanakkor sohasem téveszti szem elől a nagy célt: tanítványait egyszerű és kellemes módszerrel (*via plana, amoena*) a dolgok, a világ teljesebb megismerésére (*rerum cognitionem universalem*), nem pedig — mint a papagájokat — haszontalan fecsegésre (*Psittacos ad garritum et nugas*) kell megtanítani (vö. *De eleganti elegantiarum studio orationum*: II.). A latin iskolában a latin nyelv idegenszerűségek (Polonismus, Hungarismus) s nyelvtani hibák nélküli ismerete (*cognitio Latinae Linguae pura*) éppen úgy alapvető követelmény, mint a jó nevelési, oktatási módszer gyakorlatában kifejtett szorgalmas munka.

Az sem véletlen, hogy Comenius Patakon az egyes osztályok vezetésére rendelt, kinevezett tanítókhoz intézett beszédeiben nemcsak a tankönyvek használatával kapcsolatos tanácsát tárja fel, hanem azt is, hogy mik a követelmények a *jó tanítóval* szemben.

A *Fortius redivivus* (Az új életre kelt Fortius) lapjain külön is értekezik a jó tanítóról, s nagyon egyszerű, de nagyon is találó jellemzéssel állítja elénk a jó tanítót, azt az embert, aki nem kerüli a munkát, aki nem a *látszat kedvéért* dolgozik, hanem tanulói biztos és tartós előrehaladásáért, tudásban való fejlődéséért (ad *solidos perpetuosque discentium profectus laborem urget*), aki arra törekszik, hogy tanítói és nevelői munkája is segítse elűzni az elme sötétségét (*tenebras Mentis*), s aki bátran

harcol a műveletlenség ellen (contra barbariem). A latin nyelvet oktatókkal szemben külön is rögzíti a követelményeket: sokat kell olvasniuk, nem elégedhetnek meg 10—12 szerző ismeretével. Az írók, a szerzők minden fajtáját (per omne Scriptorum genus) kell tanulmányozniuk, még akkor is, ha az iskolában, a gyakorlatban kevesebb anyagot kell megtanítaniuk. Valójában Comenius ezt a követelményt Erasmus (De ratione studii Tractatus) alapján fogalmazza meg. Erasmusnak is az volt a véleménye, hogy a jó nyelvpedagógus élő, eleven könyvtár kell legyen (viva Bibliotheca sit). A másik lényeges követelmény, hogy ne csak a nyelvre, a beszédre tanítsa meg a növendékeket, hanem egyúttal a tudásukat is bővítsé, s a nyelvet a dolgok értésével, ismeretével együtt oktassa (vö. Leges scholae bene ordinatae: II. 3.).

Comenius arra is utalt (pl. Illustris Patakinæ Scholæ Idea: 10.), hogy a latin iskolák oktatási folyamatában a tanítók mellett a tanulók is *aktív* tényezők, s a tanulók *önálló munkájára* is nagy szükség van. A tanító és a tanuló együttműködése nélkül nincs eredményes oktatás és nevelés. Comenius bízott is a tanulóknak, s nem véletlen az a hang sem, amellyel köszöntötte a magyar tanulóifjúságot: „Köszöntlek Benneteket, nem mint tanítványaimat, de mint az igazságnak és világosságnak *velem együtt* tanulóit, köszöntöm Benneteket a műveletlenség leverőit.” Pataki beszédeiben sem véletlenül szólt gyakrabban a fegyelmezetlenségről, a hanyagságról. Hirdeti, hogy a művelődés igénye is elsorvad a tunyaság és a fegyelmezetlenség karmai között élő diákokban. A Patakon felállítandó hétéosztályos panszofikus iskola tervezetét felvázoló írásában (Scholæ pansophicæ delineatio) éppen a tunyaság, az önállótlanág kiírtása érdekében azt kívánja, hogy az iskola teremtsen minél több lehetőséget és alkalmat a tanulók önállóságának kifejllesztésére. A tanuló ne csak halljon az ismeretekről, hanem maga is járjon utána, lásson, tapintson, ízleljen! „Mi az iskolában, ha valami unalmat keltő volt, úgy gondoltuk kivetni, hogy az útvesztőből paradicsomot csináljunk, csak ne restellkedetek velünk együtt tovább haladni.” Haladó gondolat volt annak hangoztatása is, hogy felesleges és hasztalan munka a módszerek megjavítására törekedni, ha nem sikerül a tunyaságot az iskolákból eltávolítani. Pataki tanterve éppen azért haladó, mert tekintettel volt a tanulókra is: vidám, szabad és tanulni vágyó közösségre apellál, s olyan iskolai közösség követelményeiről vall benne, amiből száműzve van az erőszak, az embertelenség, a lelket ölő verbalizmus és a tanulók túlterhelése.

E néhány általánosabb jellegű vonatkozást csak vázlatosan helyeztük előtérbe, hogy annál részletesebben szóljunk arról, mi az új Comeniusnak a latin nyelv tanításában követendő módszerét illetően, hogyan alakította ki, fejlesztette tovább a latin nyelv (s általában a nyelvek) tanítására használt legújabb módszerét (Linguarum Methodus novissima!).

A latin nyelv tanításának új módszerét keresve, Comenius számba veszi és a kritika mérlegére is teszi az addig követett módokat, s egyúttal forrásait, illetőleg új módszerének kialakításához segítő próbálkozásokat is. Voltak sokan — írja Comenius a Methodusban (Cap. VIII. 2—30.) —, akik arra esküdtek, hogy csak „per Grammaticam” lehet eredményes a latin nyelv oktatása, többen — köztük Lubinus is — éppen az ellenkező-

jét (sine Grammatica) állították. Egyesek csak az „*usu solo*” s „*sine praeceptis*” tanítást tartották hasznosnak. Voltak (köztük pl. *Lipsius* is), akik a grammatikát nem kívánták kiiktatni a latin nyelv tanításában, csak a hosszú (prolexius), rosszul szerkesztett, zavarosan, komplikáltan fogalmazott, szabályokkal s kivételekkel telezsúfolt nyelvtankönyveknek nem kívántak helyt adni.

Ezekről a nyelvtankönyvekről állapítja meg Comenius is, hogy még a felnőttek s az értelmi fejlődésben előrehaladottabbak is alig értik meg, annyira homályosak (adeo obscura sunt, ut vix a grandioribus aetate iudicio et doctrina iam provectoribus intelligi possint). A gyerekek, az ifjak számára csak kínos gyötrelmem e nyelvtankönyvek anyagát tanulni. Egészen értelmetlen dolog, ha a nyelvtani szabályokat nehézkes versekben tálalják (praecepta versibus inclusa) (vö. *Meth. Lingu. Nov. Cap. VIII. 7.*).

Külön is foglalkozik Comenius azokkal a szerzőkkel (pl. *Lubinus-szal*), akik a nyelvtani alapú oktatás helyett „*sola consuetudine, conversatione et usu*” kívánják a latin nyelvet sikerrel oktatni. Többen — *Janus Caecilius Frey* is ezek közé tartozott — olyan kollégiumok megszervezését ajánlották, amelyekben „*ludendo et usu*” úgy tanulják a latint, kora gyermekkortól fogva az ifjak, mint otthon a családban anyanyelvüket (Latinam sic usu discant, sicuti domi educati maternam suam discerent).

A latintanítás kellemesebb, hasznosabb útját, módját kereste *Lubinus* is. Comenius különösen kiemelte *Lubinus*-nak azt a tervét, amely szerint olyan tankönyvet kell szerkeszteni, amely a világ dolgait, tárgyait, jelenségeit stb. ábrázoló *képekkel van tele*, s a képeket rövid mondatok értelmezik. Comenius azt jegyzi meg e tervvel kapcsolatban, hogy „*haec via omnio rationabilis est*”, s csak sajnálhatjuk — írja Comenius —, hogy *Lubinus* terve terv maradt (consilium mansit consilium). Tudjuk, hogy éppen Comenius volt az, aki *Lubinus* e tervét valóra váltotta a Patakon megírt *Orbis Pictus*-ban. Sokan — így *Caselius* is — azt vélték, hogy a szerzőket, illetőleg *írásaikat* kell a gyerekek kezébe adni, s az állandó olvasás, nyelvtani elemzés és stílusgyakorlat nyomán tanulják meg a latin nyelvet. A legtöbben *Terentium*-t, ezt az „*author puerilis*”-t kívánják e célból a tanulók kezébe adni. *Vogelius* ezzel szemben a különböző profán és szentírásokból összeállított gyakorló könyvet (*Ephemerides*, 1620) szerkeszt a latin nyelvet tanulók számára. Comenius nem volt jó véleménynyel erről a könyvről, mert nem volt logikusan szerkesztve, s pedagógiai szempontokra egyáltalán nem volt tekintettel a szerző stb., stb. Több dicsérő szóval illette *Casparus Seidelius* művét (*Portula Latinae Linguae vere aurea*... 1638), mert szerzője módszeresen felépített anyagrészeivel, könnyű és kellemes módon kívánta a latin nyelvet tanítani.

Comenius külön is kiemeli azokat a próbálkozásokat, amelyekből a legtöbbet tanult, amelyeket fel is használt saját, jobb, hasznosabb módszerének kialakításában. Nem véletlenül emlékezik meg hosszasan pl. „*a spanyol Janua-ról*” egyrészt a *Methodus* hasábjain (*Cap. VIII. 20.*), másrészt a *Janua* első kiadásának (1631) Bevezetőjében (*Praefatio ad lectores eruditos*). Comenius elmondja, hogy *Bodek* János 1605-ben néhány angol nemes társaságában Spanyolországba utazott, s itt megismer-

kedett egy jezsuita atyával (Pateus Vilmossal), aki arra a kérdésre, hogyan lehetne könnyen és gyorsan elsajátítani a spanyol nyelvet, saját új módszerét ajánlotta (ille Methodum suam commendare coepit). Módszerének lényege: a legfontosabb és leghasználatosabb (latin és spanyol) szavakat, tehát az *alapszókincs* tagjait 1200 mondatba ágyazva (in sententias 1200 redactas) tanultatta meg azokkal, akik a latin nyelv alapjait kívánták elsajátítani. Bodek el is kérte tőle azt az új módszer szerint megszerkesztett könyvet, amely 1615-ben Angliában „*Janua Linguarum, sive Modus ad integritatem Linguarum compendio cognoscendam maxime accommodatus: ubi Sententiarum Centuriis aliquot omnia usitiora et necessaria Vocabula semel comprehensa sunt ita ut postea non recurravit...*” etc. címmel latin—angol nyelven jelent meg.

Izsák Habrecht Németországban is kiadja, megtoldva német nyelvű anyaggal, majd Gaspar Scioppius 1627-ben Milánóban jelenteti meg *Mercurius bilinguis* (latin—olasz) címmel. 1637-ben pedig *Mercurius quadrilinguis* (latin—német—görög—héber) címmel lát ez a könyv napvilágot.

Comenius megjegyzi (Meth. Lingu. Nov. Cap. VIII. 21.), hogy már az 1620-as évek végén megérlelődött benne egy új, hasznosabb, a világról, a valóságról sok ismeretet nyújtó tankönyv megszerkesztésének gondolata, s barátait is beavatta tervébe. Ezek közül többen felhívták Comenius figyelmét arra, hogy van már ilyen jellegű könyv (extare jam eius modi libellum), melynek címe *Janua Linguarum*. Comenius szívesen, örömmel vette tudomásul ezt, de a könyv áttanulmányozása után úgy látta, nem jól szolgálja ez a könyv azokat a célokat, amelyeket ő gondolt el az új nyelvoktatást illetően.

Az azonban bizonyos, hogy a szóban forgó tankönyv mégis csak lökést adott ahhoz, hogy Comenius még gyorsabban írja meg tervezett könyvét, amelynek ő is a *Janua Linguarum* címet adta. Azokat a hibákat is, amelyeket a „spanyol Janua”-ban talált, tudatosan kerülte el saját Januája megszerkesztésében. Így pl. a spanyol tankönyvben hiányzik sok, az alapszókincsbe tartozó, a köznapi használatban előforduló szó, s telve van sok felesleges, s a tanulók érdeklődésétől távol eső és értelmi fejlődéséhez sem alkalmazott szóval, illetőleg ismerettel.

Az egyes centuriáknak a tanulók értelmi és érzelmi életétől még távoleső tematikája, méginkább *nagyon elvont* tartalma és megfogalmazása (pl. De virtute et vitio in communi, De prudentia, De temperantia, De fortitudine stb.) nem volt eléggé „didaktikus”. Sok volt benne a nehézkesen szerkesztett mondat is. Comenius Januájában ezeket a hibákat tudatosan kerülni kívánta. Az 1631-ben megjelent comeniusi *Janua* éppen ezért válhatott kedvelt, keresett tankönyvvé az iskolákban. S következősen tanította meg a pedagógusokat arra, hogy az új módszer lényege: a *nyelvi* és a *tárgyi* ismeretszerzésnek *együtt kell folynia*.

A *Janua* egyúttal a csak grammatikai alapon folyó latin nyelv tanítása ellen is frontális támadást jelentett. Comenius és több kortársa jól látta — s ennek hangot is adtak —, hogy a grammatikai alapú nyelvoktatás (számtalan szabály, kivétel; üres, reális ismereteket nem nyújtó szóhalmaz emléztetése stb.) mind az oktatók, mind a tanulók számára csak nyűg volt, s egyúttal elzárta az utat a hasznosabb, a komolyabb

ismeretadás, illetőleg ismeretszerzés (a gravioribus atque utilioribus studiis) elől is.

Azok a didaktikusok, akik ezt a metódust továbbra is erőszakolták, valójában merényletet követtek el az ifjúság ellen is, s az iskolákban haszontalanul eltöltött évek hosszú sora és gyötrelme csak csigázta, de nem nevelte a növendékeket. Ugyanakkor — Comenius is utalt erre — annyi haszna volt e didaktikusok merevségének, hogy éppen az ellenük irányuló támadás tüzeiben mind többen jutottak el arra a gondolatra, hogy ezt a nyelvtanítási módszert el kell vetni, és új, hasznosabb módszert kell kialakítani. Az sem véletlen, hogy sokáig elsősorban a nehéz, a gyötrelmes grammatikai oktatás árnyékában a nyelvtanítás könnyebb útjait keresték (Linguarum Methodum facilitandi quaesiverunt vias). Ezek között emlegeti Comenius Andreas Wilckiust, Stephanus Ritterust, Elias Bodinust, Andreas Cramerust stb. Comenius maga is ajánlotta a *könnyebb, a gyorsabb* módok kipróbálását, de nem támogatta azoknak a törekvéseit, akik hihetetlenül rövid idő (egy hónaptól hat hónapig tartó időtartamot!) szántak egy-egy nyelv megtanítására, illetőleg megtanulására. Az ő új (legújabb) módszere a könnyébbítést is fontos és megvalósítandó célnak tűzte ki: a tanulók könnyen, undor és gyötrelme nélkül tanulják a latin nyelvet. Comenius azonban — s ez nyelvpedagógiai nézeteiben igen értékes mozzanat — már nemcsak a nyelv, s nemcsak a latin nyelv tanítását vette tekintetbe új módszerének kialakításában, hanem más *egyetemesebb jellegű célokat* is szolgálni kívánt.

Először is azt, hogy ne csak a latin nyelv, hanem *minden nyelv oktatásában* használható új módszert nyújtson át [Methodus novissima... *vere catholica sit, sive generalis, ut non uni Latinae, sed omnibus Linguis conveniat!* (vö. Methodus: Cap. IX. 3.)].

Másodszor Comenius jól látta, hogy kora társadalmi fejlődésének adott szakaszában a feltörekvő új osztály *igényli* is az új iskolát, az új tanítási módokat. De azt is nagyon jól látta Comenius, hogy az új iskola egyik legfontosabb feladata, hogy az *életnek szolgáljon*, ezért az új iskolának, s benne a latin nyelv tanításának is tartalmában és formájában egyaránt ahhoz az új követelményhez is idomulnia kell, hogy az egyre fejlődő világ egyre bővülő és az életre is hasznos ismereteit kell közvetítenie. Az új és hasznos ismeretek nagyobb mennyisége is motiváló tényező ahhoz, hogy az iskolákban, a nyelvtanítás keretében is új, járhatóbb, illetőleg *didaktikusabb* (didactice constituta) módszer verjen tanyát. Nem tölthetjük el az időt felesleges nyelvi képletek, adathalmazok, szabályok emléttetésével, s az életre nem hasznos, csak az antikvitást feltáró ismeretek nyújtásával stb.

Eddig az iskola falai között a *szavak világát* „építették ki”, s nem volt gondja az oktatásnak arra, hogy a való világ, a dolgok világa felé forduljanak. A tárgyi, a reális ismeretek nyújtása helyett burjánzott a *verbalizmus* (*Scholae Linguae docendo Res non docent!*). A tanulók passzívítása, illetőleg nagymérvű kiiktatásuk a szabad vizsgálódás, az önálló megfigyelés lehetőségeiből az egyik oldalon, s a *mindent sok szóval* közlő pedagógus a másik oldalon.

Comenius és több kortársa utalt arra is, hogy sok pedagógus, éppen mert maga is a szavak rabja, a legegyszerűbb közölnivalót is a *nyelvi formák labirintusával veszi körül*, pedig arra a nyelvek oktatásában sincs szükség, hogy feleslegesen *hosszú körülírásokkal* tegyünk még homályosabbá a közölnivalókat. Vannak ui. olyan tanítók is — jegyzi meg Comenius —, akik minél többet beszélnek, *annál zavarosabb* a közlésük (nonnuli... quo plus loquuntur, eo plus obscurant). Comenius H. C. *Agrippa* (De Vanitate Scientiarum) nézeteinek közvetítésével pedagógiai síkra vetíti azoknak a tanításait, akik a fecsegést, a sok felesleges szóval terhelt közlést, az üres verbalizmust (nomine et verborum perturbatione garrula-loquacitas) olyan nehéz akadállyal tekintik, ami miatt a növendékek alig, vagy egyáltalában nem találják meg az igazi tudásra, a bölcsesség teljes fényére kivezető utat. (Vö. Methodi Verae Encomia...)

Azok a didaktikai törekvések és nézetek, amelyekben Comenius a latin nyelv (helyesebben általában a nyelv) oktatásának tartalmára, anyagára, menetére, lefolyására, metodikájára vonatkozólag is oly sok haladó elvet, gondolatot és gyakorlati lépést, eszközt fejtett ki, mutatott be, valóban szakítást jelentettek a feudális-skolasztikus iskola nyelvvoktatásának mind tartalmával, anyagával, mind módszerével.

A *Methodus Linguarum Novissima* lapjain (Cap. X.) nem véletlenül állítja azt Comenius, hogy a nyelvek tanítása új módszerének, a nyelvtanulás új útjainak alapja az „*ars didactica*”. Az *ars*, 'a művészet' terminust Comenius az *út*, a *mód*, a módszer szavakkal is helyettesítette. A nyelvek tanításában és tanulásában használt *új, könnyebb és rövidebb út* és *mód* kimunkálójának, illetőleg követőinek és alkalmazóinak jól kell ismerniük az általános alapelveket, a tanítás és tanulás *könnyűségének* (in docendo et discendo facilitas), *szilárdságának* (soliditas), *rövidségének* és *gyorsaságának* (celeritas) alapelveit, mert csak ezek ismeretében tud a pedagógus *jól* (bene), *gyorsan* (cito, sine ullo noxio, temporis), *kellemesen* (jucunde) és nem felületesen, hanem alaposan, *szilárdan* (solide: ut quod discitur, ediscatur totum et recte, ad promptum usque usum!) tanítani, oktatni (docere!).

Comenius a kor követelményeinek megfelelő didaktikai álláspontjában az új művelődési anyag, illetőleg az oktatás új tartalma kérdését szervesen egybekapcsolta az új módszert, az új anyag közlésének, feldolgoztatásának új módjait érintő problematikával. Mindebből az az igen lényeges és alapvető elvi álláspont következik, hogy a megismerés útja: az érzékszervekkel felvett anyagból indukció útján való ejjutás az *általános* megértéshez. Ebből az elvi álláspontból következik, hogy a nyelvvoktatás új útja is az *induktív* út, ami az előző korok skolasztikus — verbalista — deduktív eljárásaival szemben valóban új és forradalmi didaktikai felismerés volt.

Nagyon érdekes momentum az is, hogy Comenius a nyelvek oktatásában követendő módszerről ezt állapítja meg: „Lingarum Methodum esse operosiores, quam sciendorum et faciendorum...” (vö. Meth. Lingu. Nov. Cap. X. 106.). Meg is okolja, miért. Az okok magának a nyelvnek a funkciójában vannak adva. A nyelv az oktatásnak, az ismeretek nyújtásának és szerzésének nem *célja*, hanem csak *eszköze* (Lingua: realis

Eruditionis vehiculum [Meth. Lingu. Nov. Cap. XI. 3.]), ezért a nyelvet (a nyelveket) egyrészt nem „ad curiositatem, sed ad usum” kell tanítani és tanulni, másrészt a nyelv (a latin nyelv!) szótári szókészletéből is csak annyit kell emléttetni — azt sem külön-külön, hanem a reális ismereteket magukba foglaló textus keretében —, amennyi szükséges ahhoz, hogy a nyelv a megértés és megértetés jó eszköze legyen!

Ha pedig az új fogalmak, tárgyak, eszközök és jelenségek megnevezésére nincs szó a nyelvben (a latin nyelvben), akkor „necesse est, ut nova recipiamus vocabula” — idézi Comenius Christ. Beckmann szavait (vö. Beckmannus: Manuduct. Ad Lat. Lingu. Cap. X. és Comenius: Meth. Lingu. Nov. Cap. X. 11.). A szók, a nevek tömegét azonban nem szabad öncélúan alkotni és tanultatni: minden új szóhoz új reális ismeret (res et voces parallele!) társuljon. A nyelvet (a latint is!) tehát a dolgokkal (a reális ismeretekkel) együtt, *mint eszközt kell tanulni*, illetőleg tanítani, mert „linguam docendo docemus potius, dum Verba sine Rebus loqui docemus”. (Meth. Cap. XII. 10.).

Dezső Lajos Comeniusnak a latin nyelv tanításában követett új elveit és módszerét tekintve, helyesen utalt arra (vö. Comenius Magyarországon: 17.), hogy Comenius a nyelvek tanítása legújabb módszerével „a latin nyelvtanulás grammatikai nyügét vette le az emberiségről, s a reális ismeretek után szomjazó korban egyúttal reális ismereteket is nyújtott..., s Comenius a reális ismeretekkel illusztrálva tanítja a latint (modern humanitás).”

Ezzel Dezső Lajos azt akarta mondani, hogy Comeniusnak a latin nyelv tanítására szánt „legújabb” módszere nemcsak a formális nyelvoktatás szempontjaira és célkitűzéseire volt tekintettel, hanem a tárgyi világra vonatkozó ismeretek rendszerét is nyújtani kívánó és tudó nyelvpedagógiai feladat szempontjaira és célkitűzésére is (non solum ad linguam, sed ad sapientiam).

Nem véletlenül emeli ki Comenius, hogy az ő latin iskolájának célja és feladata „a reális világgal kapcsolatos latinság” (Latinitas Rebusque iuncta) rövid és kellemes úton (per Viam brevem et amoenam) való megtanítása.

Ez azt is jelenti — folytatja tovább gondolatmenetét Comenius a *De reperta ad Authores Latinos... via: Schola Latina* c. írásában —, hogy a latinságnak, mint a *reális műveltség* átadójának, illetőleg átadása eszközének (realis Eruditionis vehiculum) tanítása nem csupán a latin szavakban való gazdagodást tűzi ki céljául, hanem a latin szavak burkában egyúttal a *dolgok magvát* (cum palea Verborum simul grana Rerum) is adni kívánja, mert nem az a célja a latin iskola nyelvi oktatásának, hogy a tanulók a szavak emlékezésében és ismeretében legyenek jártasak, hanem inkább az, hogy tudjanak behatolni a dolgok velejébe (penetrare in Rerum medullas), s tudják a tanult ismereteket az élet feladatai között (in vitae Negotiorum momenta) is hasznosítani. Nemcsak a „*servilis memoria*” megterhelése a cél, hanem hogy az embert alkalmassá tegyünk az önálló gondolkodásra is. Ezekben a gondolatokban, illetőleg elvekben visszacsend *Campanella* sok nézete is, akinek munkáját (Civitas Solis, 1623) Comenius is jól ismerte. Pataki tartózkodása alatt is forgathatta,

mert már megvolt a Rákócziak könyvtárában. S az sem véletlen, hogy a pataki példányban sok a megjegyzés, alá- és melléhúzás, s éppen azon nézetek és gondolatok alá és mellé kerültek ezek a jelek, amelyekben találkozunk Comenius nézete Campanelláéval is (pl. „Sapientia est... rei cognitio certa”, ... „sapere est certo et interius scire res...” stb. stb.).

Campanella utal arra is (De sensu rerum et magia, Francofurti, 1620), hogy az életre haszontalan szótömeg megtanulása csak gyötrelmes haszontalanság, s az így tanító iskola maga is senyved a szavak körüli harcokban, s a való világ dolgainak ismeretétől elfordulva csak a verbalizmus labirintusában hányódik („... languent circa pugnas Verborum scholae, a Rebus ad Verbositatem convertuntur...”). Comenius — Campanellára is utalva — tömören így mondja el mindezt: „Eruditio qualis in Scholis nunc sunt... verborum, non reale”.

Erről panaszkodtak — Comenius is idézi őket — *Vives*, *Erasmus*, *Frischlinus*, *Dornavius* is, amikor azt állapítják meg, hogy „puer noverit millies millena Vocabula recitare, sed rebus applicare non novit” (vö. Comenius: Janua: ad Lectores Eruditos Praefatio).

Éppen ezt kívánta Comenius kikerülni új rendszerű és tartalmú tankönyveinek megszerkesztésével és a tanulók kezébe adásával is. Ezek a tankönyvek elsősorban azon elv előírása jegyében készültek el, amelyet Comenius a *Pampaedia* lapjain (Probléma: XIV.) így fogalmazott meg: Tanítsuk meg az embereket mindarra, amit tudni érdemes és hasznos, és ne tanítsunk olyat, amit tudni ártalmas (Doceantur homines discere omnia, quae scire expedit: et non discere, quae scire nocet...”).

A Comenius Januája megírása előtti latin tankönyvek szerzői közül is voltak többen — köztük pl. *Wilhelmus Bateus*, *Scioppius* —, akik a latin szavak tömegének megtanításában már a ritka (*rara*) és csak az ókori világra vonatkozó ismereteket nyelvi burokkba öltöztető, a klasszikus auktorok textusában szereplő szavak mellett a mindennapi életben is használatos (*quotidiana*) szavakat is tanultatták. Ezek a szavak (*nomina et verba*) elsősorban az emberi test megnevezésére, az élelemre, az öltözködésre stb. szolgáló nevek voltak. De míg ezekhez a szavakhoz is eljutottak a tanulók, sok, valóban csak a memóriát terhelő szót, nyelvi képletet kellett megtanulniuk. A *Mercurius Quadrilinguis* (1637) pl. az első centuriában az erényről és a bűnről közöl olyan mondatokat, amelyek a való világra vonatkozó reális ismereteket egyáltalában nem nyújtanak, legfeljebb erkölcsi szabályokat, a gyermeki szemlélettől és érdeklődéstől még távol eső bölcselkedéseket stb. (pl. *Declina a malo et in bono te exerce, Stulti doctrinam spernunt et manticam a tergo occulunt stb., stb.*).

Ugyanezt találjuk a többi centuriában is. A másodikban „de prudentia et imprudentia” szerkesztődött össze száz mondatocskára és sok elvont, s valóban csak „verbale et non reale” ismeretet, tudnivalót nyújtanak ezek a nyelvi formák a tanulók számára (pl. *Sustine et abstine: mori memento Versutus consulendo, negotiatur stb.*). Itt-ott feltűnik néhány közmondás is (pl. *Unica hirundo non facit ver — Ne sutor ultra crepidam — Quot homines, tot sententiae stb.*). A harmadik (De temperantia et intemperantia), a negyedik (De Justitia et injustitia), és az ötödik (De fortitudine et imbecillitate) centuriában még inkább elszaporodnak ez elvontan szer-

kesztett nyelvi képletek, s megjelennek az egyházi latin nyelv (a biblia, a missaliák, a breviáriumok, a rituáliák, a sacerdotaliák stb.) szókészletének elemei is (pl. Vocem promens ultimam, Patrem invocavit... sic salutis Gentium opus consummavit stb.).

A hatodik centuria címe (De actionibus humanis). Azt ígéri, hogy közelebb kerülünk az élethez, de csalódnunk kell, mert *esetlegesen, rendszer nélkül* kerülnek egymás mellé ezek a gyermeki elmét egyáltalában erő kifejtésre nem ösztönző, és hasznos ismeretet aligha nyújtó mondatok: Separemus a coetu seorsim — villicus intro in horreum congregat messem — Paedagogus in gymnasium, cum ferula comitatur suos — Testamentum penes me in arca est stb. stb.

Az ilyen típusú, tartalmában és módszerében valóban a verbalizmust tükröző tankönyveket ítélte el Comenius, amikor arról írt, hogy e tankönyvek tanulása során a tanulók a szótanulásban öregedtek meg (circa vocabula consenescebant). Külön fejezetekben is szólni kívánunk arról is, hogy Comenius tankönyvei (Janua, Vestibulum, Orbis) éppen azért jelentettek forradalmian újat a latin nyelv (általában a nyelvek) oktatásában, mert arra a *forradalmian új didaktikai fundamentumra* is épültek, hogy nemcsak a nyelv megtanítása, hanem az életre hasznos tudásanyag átadása is fontos pedagógiai cél, s nem mechanikusan, nem szervesetlen össze-visszaságban, hanem organikusan, szerves egységben és összefüggésben kell nyújtani a nyelvre és a dolgok világára (rerum universitas) vonatkozó ismeretanyagot.